

Római kori temetőrészlet az aquincumi polgárváros északkeleti szomszédságában

(Budapest, III. ker., Pók utca – Nánási út
– Városhal utca, Hrsz.: 23152/297)

A BTM Aquincumi Múzeuma a terület megelőző régészeti feltárását lakópark-építés kapcsán végezte 2003. április 18. és június 11. között.

A kutatásokat indokolta, hogy terület az aquincumi polgárváros északkeleti, illetve a település keleti temetőjének (az úgynevezett Gázgyári temetőnek) közvetlen északi szomszédságában található. Ez utóbbi északi határát a korábbi kutatás – szórványleletek alapján (SAS 1831, 130–131) – az „esztergomi vasúti töltésen túlra”, az egykori Illés-malom zónájában húzta meg. (NAGY 1942, 469) Ez a terület – egy 1912. évi Budapest-térkép alapján – a jelen telekkel szemben, a Nánási út keleti oldalán található. A 20. század elején meginduló szisztematikus régészeti feltárások azonban ezt a területet nem érintették, elsősorban a Gázgyár kiépítéséhez és további fejlesztéséhez kapcsolódtak (úgynevezett gázgyári fazekastelep és temetőrészletek feltárása). A területhez topográfiai legközelebb Szilágyi János dolgozott, aki a közelben regisztrálta az északi városhal egy szakaszát, egy kis toronnyal. (SZILÁGYI 1950, 311–312) A fentiek mellett várható volt még esetleg a limesút, illetve a keleti városhal előkerülése is.

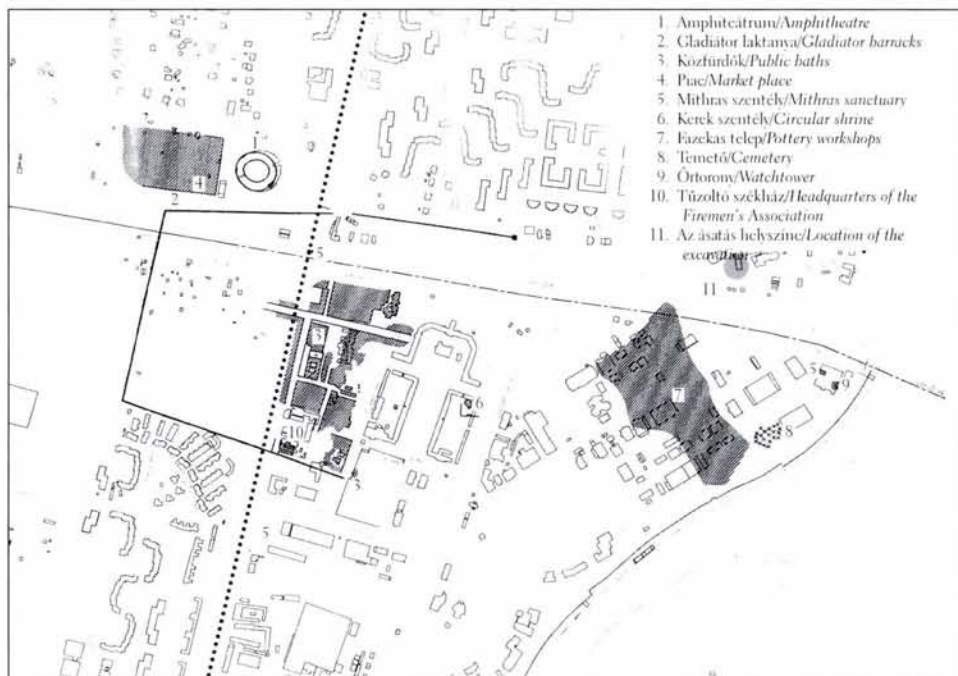
A területen első lépésben szondázó jellegű kutatást folytattunk, amelyet megelő-

Part of a Roman period cemetery northeast of the Aquincum Civil Town

(Budapest III, Pók Street – Nánási
Road – Városhal Street, Ln: 23152/297)

Preceding the construction of an apartment complex the Aquincum Museum of the Budapest Historical Museum conducted archaeological excavations between April 18 and June 11, 2003.

The investigations were justified by the fact that the territory is situated in the immediate neighbourhood of the Civil Town of Aquincum to its northeast, immediately north of the settlement's eastern cemetery (the so-called Gas Factory cemetery). The northern border of the latter was located on the basis of stray finds (SAS 1831, 130-131) "beyond the embankment of the Esztergom railway", in the zone of the former Illés mill (NAGY 1942, 469). In a map of Budapest from 1912, this territory can be found lying across the present lot, on the eastern side of Nánási Road. The systematic archaeological excavations, which started at the beginning of the 20th century, did not extend into this territory but were primarily linked with the establishment and the development of the Gas Factory (the excavations of the so-called Gas Factory pottery workshop and parts of a cemetery). From a topographic point of view, J. Szilágyi worked closest to this territory. Not far from here, he noted the presence of a short stretch of the northern town wall with a small tower (SZILÁGYI 1950,

1. kép: Aquincum polgárvárosa és közvetlen környezete az ásás helyszínével
 Fig. 1: Aquincum Civil Town and its surroundings with the location of the excavations

ző feltárás követett. A munka során eddig négy periódust sikerült elkülönítenünk, amelyek közül kiemelhető egy római kori temető részlete. (1. kép)

1. A terület legalsó kutatott szintjén a Duna áradásaira jellemző sóderes szinteket dokumentáltunk.

2. Felette, a terület délnyugati részén kisebb homokos kiemelkedés következett, amelyen a római korra keltezhető temető-részlet került elő, negyven temetkezéssel. A sírok jelentős része melléklet nélküli fakoporsós, csontvázas temetkezés volt. Néhány esetben egy-egy edény vagy viseleti tárgy (például vörös bevonatos sárga korsó, sávos festésű, kék üvegpasztagyöngy) is került a halott mellé.

A nagy részben igen szegényes temetkezések között néhány „gazdagabb” mellékletű sírt is dokumentálhattunk. A 8. sír

311-312). Beside the above, the limes road and the eastern town wall could be expected to run through this territory.

In the first phase of the work we conducted test excavations followed by the rescue operations. We could separate four periods so far, including a fragment of a Roman period cemetery (Fig. 1).

1. In the lowermost investigated level of the territory, we registered gravelly layers characteristically left by the floodwaters of the Danube.

2. This layer was overlain by a small, sandy elevation in the southwestern part of the territory. Here circa 40 burials from part of a Roman period cemetery were uncovered. Most of the graves contained skeletons in wooden coffins without grave-goods. In a few cases, one or two vessels or articles of wear (e.g. a red-slip

mellékleteként bronz bulla, vas övcsat, fa lapocskára fektetett bronz spatula, illetve bronzveretes vaskarika került elő. A 10. sírba egy Drg. 33 csészét és egy Drg. 37. formájú BF ATTONI bélyeges tálat helyeztek. (2. kép) A 19. sírban egy arányos törpe növésű, 30 év körüli nő váza volt. Viseleti tárgyaihoz fa hajtű (*in situ*) kék és zöld üvegpasztagyöngyökből, illetve két *fond'oro* technikával készült gyöngyből álló nyaklánc tartozott. Ezek mellett csont dobókocka, egy – egyelőre bizonytalan funkciójú – megmunkált csonthenger, firmamécses (Loeschke X.) szürke fazék és egy vékonyfalú szürke pohár is előkerült a sírból. (3. kép) Két esetben sikerült szórthamvas temetkezést is feltárni, korsó, illetve elszenesedett ládika mellékletekkel.

A temetkezések – a vizes környezet miatt (áradások, talajvíz) – igen rossz állapotban kerültek elő, a vázak hiányosak és rossz megtartásúak voltak. A sírok beásási szintje csak két esetben volt megfigyelhető, a legtöbbnél föld sem volt regisztrálható. A viszonylag sűrű betemetkezések (előfordult hármasszerű elhelyezés is) ilyen célra csak kis alapterületen alkalmas kör-

yellow jug, blue glass paste beads with striped painting) were placed beside the dead.

Among the usually poor burials, there were a few graves with “richer” grave-goods. A bronze bulla, an iron belt-buckle, a bronze spatula resting on a small wooden plaque, and an iron ring with bronze fittings were found in grave no. 8. A Drg. 33 cup and a bowl of Drg. 37 shape with a BF ATTONI stamp were placed in grave no. 10 (Fig. 2). Grave no. 19 contained the skeleton of an approximately 30 year old, proportionately dwarf woman. She wore a wooden hairpin (found *in situ*) and a string of blue and red glass paste beads and two beads prepared by the *fond'oro* technique around her neck. In addition, a bone die, a worked bone cylinder of as yet unknown function, a firma lamp (Loeschke X), a grey pot and a thin-walled grey tumbler were recovered from the grave. (Fig. 3) In two cases we unearthed cremation burials with scattered ashes, which contained a jug and the charred remains of a casket.

The burials were in a very poor condition because of the moist environment

2. kép: A 10. sír mellékletei

Fig. 2: The finds of grave no. 10

nyezetre utalnak, amelynek – elsősorban a keleti – határát a Duna árterülete szabhatta meg. A feltárás során a temető tényleges szélei közül csak az északit sikerült megfognunk. Itt egy körülbelül 2 méter széles, kelet–nyugati irányú, mély árok került elő, betöltéséből a késő római korra jellemző kerámiatöredékekkel, több, zömében 4. századi éremmel, pelta alakú kardkoptató verettel és egy – analógiák alapján a 4. századra tehető – ezüstözött vas pajzsdudorral. (RÖMER 2000, 224) Az ároktól északra sírok már nem kerültek elő.

A terület legészakibb részén a római kor utáni tereprendezésre utaló nyomként római építési törmelékkel, síremlékekből származó töredékekkel betöltött további kisebb árkokat, mélyedéseket találtunk. A betöltések legérdekesebb darabja kisméretű, sírkőről származó reliefes férfifej (*4. kép*) amely hajviselete, szem- és szájformája alapján szintén a 3. század második fele – 4. századra keltezhető. (SZIRMAI 1999, 62)

A temetőrészlet használatának pontos időhatárait csak a leletanyag feldolgozása

(floods, ground water). The skeletons were fragmentary and poorly preserved. The ground level from which the graves were dug could be observed in only two cases, often not even a discolouration could be discerned. The relatively closely packed burials (sometimes even a triple superposition occurred) suggest that only a limited area was considered suitable for such a purpose. The edges, especially the eastern edge, were determined by the floodplain of the Danube. Only the northern border of the cemetery could be identified during the excavation. Here, a circa 2 m wide east–west oriented deep ditch was found. Its fill contained sherds characteristic of the Late Roman period, numerous coins mostly from the AD 4th century, a pelta-shaped chape and a silver-coated iron cone from a shield, which date this object based on analogies to the AD 4th century. (RÖMER 2000, 224) No further graves were found north of this trench.

In the northernmost part of the territory, further smaller trenches and depressions were found filled in with Roman building

3. kép: Válogatás a 19. sír mellékleteiből
Fig. 3: A selection from the finds of grave no. 19

után lehet majd meghatározni, a keltező értékkel bíró leletek (terra sigillata edények, szobortöredék, érmek) azonban 3.-4. századi használatot valószínűsítenek. A temetőrészletet északról lezáró árok későrómai leletanyaggal történő betöltődése pedig az árokfunkció igen késői (5. század?) megszűnését jelentheti.

3. A római kort követő évszázadokban a területet temetkezési célra már nem használták. A temető rétege feletti iszapos, szürkés szint utalt a későbbi ártéri jellegre. Innen is sok római kerámia, építési törmelék származik, illetve mocsaras részre utaló kisebb állóvizek meszes-iszapos rétegeit sikerült dokumentálnunk. Az utóbbiak valószínűleg a közeli hőforrások vizeinek (Római strand?) levezetésére is szolgáltak: az egykori vízvezeték a mai Római Strandon eredő és ekkor már szabályozatlan forrásvizei folytak keresztül a területen, kisebb állóvizeket hozva létre. Az egykori patakok által vágott kisebb dombhátak,

4. kép: Reliefes szoborfej sírkőről
Fig. 4: Relief portrait from a gravestone

debris and fragments of tombstones evidencing a period of landscaping after the Roman period. The most interesting item in these fills is a small male head in relief from a tombstone, (Fig. 4) which can be dated from the second half of the AD 3rd century and the 4th century based on the hair style and the shape of the eyes and the mouth (SZIRMAI 1999, 62).

The exact chronological framework for the cemetery can be determined only after the analysis of the find material. The finds with dating value (Samian wares, the statue fragment, and the coins) imply that the cemetery was used during the AD 3rd and 4th centuries. The fact that the ditch marking the eastern border of the cemetery was filled in with late Roman finds suggests that the ditch only stopped functioning very late (AD 5th century?).

3. The territory was no longer used as a cemetery in the centuries following the Roman occupation. The loamy, greyish layer over the cemetery indicated that the territory later became part of the floodplain. Many Roman sherds and building debris came from here and we could document the limy, loamy layers deriving from smaller stagnant waters, probably related to the draining of the nearby hot water springs (Római open bath?). The already unregulated water of the springs which had fed the former aqueduct, broke out by the modern Római Open Bath and running across the area created smaller pools of stagnant water (the smaller knolls created by the former streamlets are still outlined in the maps from the beginning of the 20th century: map of Budapest from 1912). The next occupation of the territory, which was used mostly for cultivation, is represented by gunpowder mills from the Modern Period (Krempel-mill, Illés-mill).

vonulatok még a 20. század eleji térképeken is világosan kirajzolódnak: 1912. évi Budapest térkép. Az inkább csak mezőgazdasági célú területrészen legközelebb csak az újkorban jelennek meg lőpormalmok (Kreml-malom, Illés-malom).

4. A terület keleti része már a Duna árterülete lehetett, itt sírokat már nem találtunk, és úgy tűnik, ez a rész egészen az újkorig beépítetlen maradt. Egyedül a 18.-19. századra keltezhető (talán) gazdasági épület pincerésze és omladéka került itt elő, gazdag kerámiaanyaggal és egy malomkővel, tehát egy kőágyba helyezett csatorna részletét dokumentáltuk.

A feltárás során regisztrált rétegsorokból az antik természeti környezetre is következtetni lehetett, amelyre vonatkozó régészeti megfigyeléseinket Mindszenty Andrea és Horváth Zoltán geológusok terepi vizsgálódásai is alátámasztották. Ezek szerint a temetkezésre használt – és alkalmas – területrészt a kiemelkedő homokdomb volt, bokros, ligetszerű növényzettel. A 19. század első harmadában még szinte ugyanilyen volt itt a terepalakulat. (SAS 1831, 130–131)

A sírok periferikus elhelyezkedése antropológiai szempontból is figyelemre méltó. Annak ellenére, hogy a temető csontanyaga rossz megtartásúnak mondható, sikerült néhány érdekes megfigyelést tenni. A csontok meghatározását Tankó Éva végezte. Az anyag mosása, konzerválása a csontok rendkívül rossz állapota miatt meglehetősen nehéz volt. A vizsgálható koponyákat csak az iszapos homok tartotta egyben. A vázcsontok nagy része darabokra esett, így a mérhető adat meglehetősen kevés. A 31 vizsgált sírból 21 felnőtt és 2 gyermek embertani vizsgálata volt lehetséges. Kormeghatározást 11 esetben végeztünk, ebből 4 eset bizonytalan.

4. The eastern part of the territory may have been part of the Danube floodplain. We found no graves here and the area seems to have remained uninhabited until the Modern Period. Only the cellar fragment and the ruins of a (perhaps) economic out-building from the 18th-19th centuries were discovered here together with a rich ceramic material and a millstone as well as the fragment of a channel constructed in a stone bed.

The layer sequence uncovered by the excavations revealed the contemporary natural environment as well. Andrea Mindszenty and Zoltán Horváth geologists' field surveys corroborated our archaeological observations. Accordingly, the territory suitable and used for burials was a sand knoll covered by shrub vegetation standing in groves. The surface relief was nearly the same in the first third of the 19th century (SAS 1831, 130-131).

The peripheral position of these graves relative to the Civil Town is interesting from an anthropological point of view as well. Although the bones were poorly preserved in the cemetery, a few very interesting observations could still be made. Éva Tankó, identified the bones. The washing and conservation of the bones proved very difficult because of the very poor condition they were in. Only the loamy sand held the skulls together. Many of the bones from the skeleton fell into pieces so that very few metric data could be taken. Of the 31 graves, the anthropologist was able to examine 21 adults and 2 children. Age determination was possible in 11 cases of which 4 identifications were uncertain.

The muscle attachments were well developed on the arms of both men and women, implying that in life these people

Férfiaknál, nőknél egyaránt gyakori jelenség karokon az izomtapadási helyek fejlettsége, melyek erőteljes fizikai igénybevételre, megterhelésre utalnak. A 7. sírban talált *adultus* korú férfi töredékes felkarcsontján feltehetően ütéstől származó traumás nyom látható. A 29. sír nőies jellegeket mutató csontvázhoz tartozó töredékes lábszárcsonton ovális alakú, mintegy 5 centiméter hosszúságú csontkinövés figyelhető meg. Egy további töredéken *periostitis* (csontthártyagyulladás) nyomai láthatóak. A 35. sírban talált, feltehetően idősebb nő állkapcsát fogmederágy gyulladás ronsolta. A *caries* (fogszuvasodás) nem jellemző az adott korban. A 19. sírban talált *adultus* korú egyén esetében fejlődési rendellenesség állapítható meg. Testmagassága a mért adatok alapján 120,6 centiméter, amely a többi vázcsontot figyelembe véve arányos törpéséget jelenthet.

A feltárás eredményei alapján két lehetőség körvonalazódik az újonnan előkerült temetőrészlet topográfiai helyzetére és szerepére vonatkozóan. Egyfelől elképzelhető, hogy a polgárvároshoz tartozóan olyan kisebb, félreeső helyen kialakított, „eldugott”, de folyamatosan használt temetőparcelláról van szó, ahol egyrészt az alacsonyabb társadalmi helyzetű egyének nyertek végső nyughelyet (kemény fizikai munkát végző rabszolgák, libertusok?), illetve a társadalomban valamilyen okból hátrányos helyzetben élőket (törpenövésű) temették.

A másik lehetőség, hogy ez a terület – Nagy L. feltételezésének megfelelően – már valószínűleg a polgárváros keleti temetőjének északi széle volt – erre utalhat a fent említett kelet–nyugati széles árok jelenléte is, amelytől északra sírok már nem kerültek elő. A patológiás esetek

bore heavily burdens and were overstrained. A traumatic trace probably from a blow can be seen on the fragmentary humerus of an adult man in grave no. 7. An oval, about 5 cm long bony growth can be observed on the fragmentary tibia of the skeleton of grave no. 29 showing feminine features. Another fragment shows traces of periostitis. The jaw of a probably older woman in grave no. 35 was damaged by alveolitis. Caries are not characteristic. A disturbance in growth was identified in the case of the adult individual in grave no. 19. Her height, calculated from the measurements, was 120.6 cm. Taken together with the rest of the bones this individual must have suffered from proportionate dwarfism.

Two interpretative possibilities are presented by the results of the excavations relative to the topographical position and role of the recently unearthed fragment of cemetery. One possibility is that it was a smaller, “hidden”, yet continuously used cemetery parcel of the Civil Town where people from the lower social layers were laid to rest (slaves or liberi? people who did hard physical work). The deceased were thus, members of society who were for some reason disadvantaged (such as dwarf) and buried here, a little apart, when they died.

The other possibility is that this territory, as L. Nagy suggested lay at the northern edge of the eastern cemetery of the Civil Town. This is suggested by the above-mentioned wide east–west oriented ditch, north of which there were no more graves. The pathological cases and the presence of people doing hard physical work can be explained by the special function of the edge of cemeteries in Roman times, namely that social cast-offs were

és az egykor nehéz fizikai munkát végző egyének jelenléte magyarázható a temető szélének olyan funkciójával, hogy oda szintén a társadalomból valamilyen okból „kivetett” személyeket temették. A temetőrészlet pontos topográfiai szerepének meghatározása (önálló temető, vagy az ún. gázgyári temető északi periferiája) csak további kutatások során lesz eldönthető.

T. Láng Orsolya

buried there. The exact topographical role of the cemetery fragment (independent cemetery or the northern periphery of the so-called Gas Factory cemetery) can be determined only after further investigations.

Orsolya T. Láng

Irodalom/References:

SAS 1831 – Sas I.: Ó-budai határon újonnan felfedezett római régiségek. [Recently discovered antiquities on the border of Óbuda] In: Sas I. (ed.: Thaiss et Csernecz) Pest, 1831

NAGY 1942 – Nagy L.: Temetők, temetkezés. [Cemeteries and burials] In: Budapest az ókorban. Budapest története II. (szerk. Szendy K.) Budapest, 1942

RÖMER 2000 – Römer zwischen Alpen und Nordmeer. (Hrsg. L. Wamser.) Mainz, 2000

SZILÁGYI 1950 – Szilágyi J.: Jelentés a Fővárosi Ókortörténeti (Aquincumi) Múzeum kutatásairól és szerzeményeiről az 1945–48. évek folyamán. *BudRég* 15 (1950) 303–331.

SZIRMAI 1999 – Szirmai K.: Kaiserzeitliche Portärits in Aquincum. Katalog der Ausstellung Budapest, 1999